

Uczeń z nieprawidłową wymową

Normy rozwojowe kształtowania się mowy wskazują, że rozwój podsystemu fonologicznego języka powinien być zakończony w szóstym roku życia dziecka. Do tego czasu dzieci powinny opanować poprawną wymowę wszystkich głosek języka polskiego, prawidłowo artykułować struktury wyrazowe, także te o bardziej złożonej budowie fonologicznej, oraz poprawnie realizować składniki prozodyczne mowy- akcent i intonację. Dzięki temu, rozpoczynając naukę w szkole, unikną trudności wynikających z opóźnień w rozwoju tego podsystemu języka.

Badania przesiewowe dzieci 7-letnich- uczniów klas pierwszych szkół podstawowych, wskazują, że około 25%- 30% tej populacji ma różnego rodzaju trudności w rozwoju podsystemu fonologicznego języka. Dla wielu z nich będą one jednym z czynników utrudniających nabywanie najważniejszych umiejętności szkolnych- pisanie i czytanie.

Artykuł ten ma na celu opis korelacji pomiędzy opóźnieniami w zakresie rozwoju podsystemu fonologicznego języka a nabywaniem umiejętności pisanie i czytania a także wskazanie możliwości minimalizowania skutków tych opóźnień w nauce dzieci.

I. Nieprawidłowości w zakresie rozwoju podsystemu fonologicznego języka

Podstawowy rodzaj nieprawidłowości w zakresie rozwoju podsystemu fonologicznego języka dotyczy kształtowania się zasobu głoskowego dziecka. Nieprawidłowości w tym zakresie w nomenklaturze logopedycznej to dyslalie (nieprawidłowe realizacje substancji fonicznej języka). Wyróżniamy ich trzy rodzaje: substytucje, deformacje i elizje. Każdy z tych rodzajów dyslalii przynosi inne konsekwencje w nauce. Niektóre utrudniają naukę czytania i pisanie, inne nie powodują żadnych tego typu trudności. Jedne widoczne są już po krótkim kontakcie słownym, inne- słyszy praktycznie tylko logopeda.

Poniżej przedstawiam krótką charakterystykę każdego z nich.

Substytucja

- **Opis wady-** zamiast głoski uczeń wymawia dźwięk, który jest w systemie fonologicznym języka polskiego. Substytucje zwykle dokonują się systemowo- w zakresie opozycji fonologicznych języka polskiego. W języku polskim mamy ich pięć: opozycja miejsca artykulacji, stopnia zbliżenia narządów mowy, dźwięczność-bezdźwięczność, miękkość-twardość, ustność- nosowość. Najczęściej substytucje dotyczą trzech pierwszych.
- **Przyczyny-** przyczyny najczęściej wewnętrzne, związane z nieprawidłowym (opóźnionym lub zaburzonym) rozwojem funkcji ruchowo- kinestetycznych lub/i słuchowo-językowych przebiegających na poziomie OUN.
- **Związek z trudnościami w czytaniu i pisaniu-** zawsze powoduje błędy w pisaniu, zwłaszcza w pisaniu samodzielnym i ze słuchu , bo po pierwsze dziecko pisze tak jak mówi, po drugie, nawet gdy potrafi już prawidłowo wypowiedzieć dźwięk, często odczytuje litery niepoprawnie lub niekonsekwentnie (raz wymawiając prawidłowy dźwięk, raz- dotychczas go substytuujący/, co osłabia proces tworzenia związków pomiędzy literą a głoską.
- **Związek z dysleksją-** znacznie częściej niż deformacja współwystępuje z dysleksją, ponieważ u podstaw jednego i drugiego zaburzenia leżą te same przyczyny. Jeśli współwystępuje z dysleksją, wówczas często trudności w czytaniu i pisaniu są uogólnione, nie dotyczą tylko wybranych liter, ale samego procesu czytania i pisanie

- **Rokowania**- dobre rokowania w zakresie wymowy-stosunkowo łatwo podlega korekcji, natomiast, jeśli współwystępuje z dysleksją, znacznie trudniej w zakresie przewyciężenia trudności w nauce pisania i czytania, także w obrębie wady wymowy. Na rokowania ma także wpływ rozległość wady; im więcej głosek wymawianych nieprawidłowo tym dłuższy proces ich automatyzowania w mowie, pisaniu i czytaniu.

- **Najczęstsze substytucje:**

Do najczęściej spotykanych u uczniów substytucji należą:

- substytucja miejsca artykulacji w zakresie głosek dentalizowanych [sz, ż, cz, dż] oraz głosek [s,z, c, dz]; dziecko zastępuje jeden szereg głosek drugim.

szenduszko
sztyśce
paszturzek
szosna
szakowajiczka
szukleńki

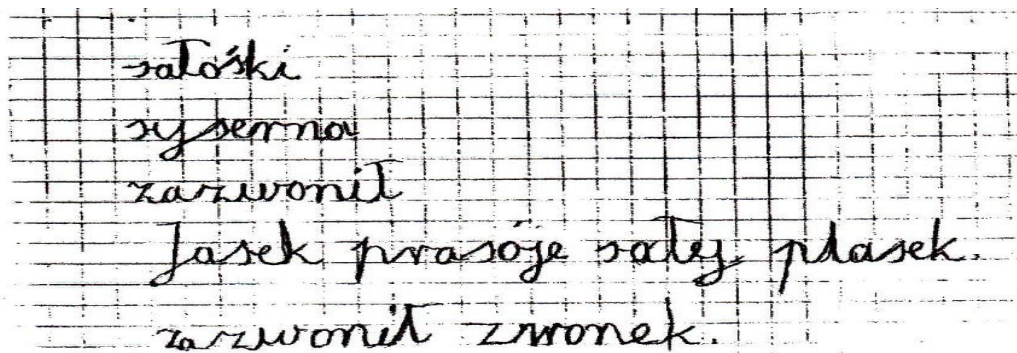
Uczeń kl. II – substytucja głosek: s,z,c,dz głoskami: sz,ż,cz,dż

- substytucja dźwięczność- bezdźwięczność- dziecko zastępuje spółgłoski dźwięczne ich odpowiednikami bezdźwięcznymi, bardzo rozległa wada, gdyż dotyczy trzynastu par głosek, tj.: w-f, wi-fi, z-s, ż-sz, ź-ś, dz-c, dż-cz, dż-ć, b-p, bi-pi, d-t, g-k, gi-ki. Dziecko z tego typu wadą (wymowa ubezdźwięczniająca) popełnia bardzo liczne błędy w pisaniu, nawet wówczas, gdy mówi już poprawnie. Konieczna jest długotrwała praca nad różnicowaniem liter oznaczających głoski dźwięczne i bezdźwięczne w wyrazach.

Dadek dostał paluszki
Lóbie zezamki i fufelki
Do była lodowadła wada.

Uczeń klasy II szkoły podstawowej - wymowa ubezdźwięczniająca

- substytucja stopnia zbliżenia narządów mowy, tu do najczęstszych należą: substytucja polegająca na zastępowaniu głosek zwartoszczelinowych ich odpowiednikami szczelinowymi, tj.: [c-s, dz-z, cz-sz, dż-sz, ć-ź, dź-ż] oraz zastępowanie głoski [r] głoską [l].

Uczennica kl. II substytucja głosek: c,dz głoskami: s,z.

Deformacja

- **Opis wady-** zamiast głoski uczeń wymawia dźwięk, którego nie ma w systemie fonologicznym języka polskiego (zwykle akustycznie podobny do prawidłowego.)
- **Przyczyny-** przyczyny zwykle zewnętrzne, związane najczęściej z nieprawidłowymi automatyzmami: oddychania, połykania, żucia, na których buduje się poprawna artykulacja, naśladownictwem wymowy otoczenia, wadami słuchu bądź wadami anatomicznymi w obrębie narządów mowy (wady zgryzu, skrócone wędzidełko podjęzykowe, itp.).
- **Związek z trudnościami w czytaniu i w pisaniu-** nie powoduje trudności w pisaniu i czytaniu, jeśli uczeń ma tego typu problemy, nie są one spowodowane wadliwą wymową.
- **Związek z dysleksją-** znacznie rzadziej współwystępuje z dysleksją niż substytucja, a jeśli występuje przyczyny obu zaburzeń są niezależne od siebie.
- **Rokowania-** przeciętne rokowania - im dźwięk zdeformowany bliższy akustycznie i artykulacyjnie do prawidłowej głoski, tym wolniej przebiega proces automatyzacji prawidłowych artykulacji.

Elizja

- **Opis wady-** uczeń nie wypowiada danej głoski w ogóle.
- **Przyczyny-** przyczyny wewnętrzne o dużym nasileniu (np. głuchota, znaczny i głęboki ubytek słuchu, niepełnosprawność intelektualna, niedokształcenie mowy o typie afazji)
- **Związek z trudnościami w czytaniu i w pisaniu-** powoduje trudności w pisaniu i czytaniu.
- **Związek z dysleksją-** w przypadku elizji najczęściej nie mamy do czynienia z dysleksją, ponieważ nieprawidłowości w kształtowaniu się umiejętności pisania i czytania wynikają z zaburzeń o innym charakterze, np. obniżonego globalnego poziomu rozwoju intelektualnego, niedokształceń/uszkodzeń w obrębie OUN, dysfunkcji słuchu.
- **Rokowania-** najtrudniejsze do korekty spośród wszystkich wymienionych, zależą od indywidualnych możliwości percepcyjno-poznawczych ucznia.

Zaburzenia struktur wyrazowych

- **opis wady-** występują czasami jako zaburzenia izolowane- uczeń potrafi wypowiedzieć wszystkie głoski prawidłowo, ma trudności z wypowiedzianiem wyrazów o bardziej złożonej strukturze fonologicznej, np. instruktor, praktyka- dokonuje ich zniekształceń ilościowych- np. redukuje grupy spółgłoskowe, dokonuje elizji głosek , zniekształceń jakościowych- np. przedstawia kolejność głosek, sylab w wyrazie, dokonuje upodobnień na odległość lub zniekształceń kombinowanych- i ilościowych, i jakościowych. Czasami nieprawidłowości w realizacji struktur wyrazowych współwystępują z nieprawidłową wymową głosek.

- **przyczyny-** przyczyny zawsze wewnętrzne, związane z dokonywaniem operacji przetwarzania słuchowego i/lub kinestetyczno-ruchowego w OUN.
- **związek z trudnościami w czytaniu i pisaniu-** powoduje trudności w pisaniu- uczeń zapisuje wyraz tak, jak go wymawia, zwykle towarzyszą temu w ogóle trudności z opanowaniem umiejętności pisania, związane z nieprawidłowościami w obrębie percepcji i pamięci słuchowej/ kinestetyczno-ruchowej i/ lub funkcji integracyjnych z nimi powiązanych, z tego samego powodu mogą występować również trudności w opanowaniu techniki czytania.
- **związek z dysleksją-** często współwystępuje z dysleksją, ponieważ u podstaw obu nieprawidłowości rozwojowych występują te same przyczyny- nieprawidłowości w zakresie percepcji , pamięci słuchowej/kinestetyczno-ruchowej oraz funkcji integracyjnych powiązanych z nimi.
- **rokowania-** jeśli zaburzenia występują jako komponent afazji dziecięcej (niedokształcenia mowy o typie afazji dziecięcej), zwłaszcza o podłożu ruchowym, rokowania są niepewne- następuje poprawa, ale nie zawsze w oczekiwanym zakresie. Jeśli zaburzenie nie dotyczy globalnego rozwoju języka, wraz z postępem w rozwoju w zakresie kompetencji słuchowych, w tym zwłaszcza fonologicznych, oraz kompetencji związanych z obszarem kinestetyczno-ruchowym mowy, następuje oczekiwana poprawa

II. Wstępne rozpoznanie nieprawidłowości w zakresie rozwoju podsystemu fonologicznego języka

Jak najszybsze rozpoznanie nieprawidłowości w zakresie rozwoju podsystemu fonologicznego języka u dzieci ma bardzo duże znaczenie dla ich funkcjonowania szkolnego. Umożliwia bowiem szybkie wszczęcie działań pomocowych mających na celu przezwyciężenie trudności oraz minimalizowanie ich skutków w nauce.

Praktycznie nie ma problemu z rozpoznaniem nieprawidłowości w przypadku substytucji, kiedy uczeń zamiast danej głoski wymawia głoskę, która jest w systemie języka polskiego, zwłaszcza, gdy dotyczy to najbardziej powszechnych wad, np. zastępowania *r* przez *l*, czy *sz*, *ż*, *cz*, *dż* przez *s*, *z*, *c*, *dz*. Trudniej jest w przypadku rzadszych substytucji, w których różnica akustyczna pomiędzy danym dźwiękiem a dźwiękiem substytuującym jest niewielka, dotyczy to zastępowania spółgłosek dźwięcznych spółgłoskami bezdźwięcznymi (np. *w-f*, *z-s*, *ż-sz*), czy głosek zwartoszczelinowych głoskami szczelinowymi (np. *c-s*, *dz-z*). Przy cichej mowie dziecka lub hałasie w klasie nieprawidłowe realizacje nie są praktycznie słyszalne (bo w mowie spontanicznej dekodujemy całe wyrazy a nie poszczególne dźwięki). Jeszcze trudniej dostrzec błędy w zakresie realizacji struktur wyrazowych, gdyż dziecko w mowie potocznej rzadko używa słów o złożonej budowie fonologicznej. W rozpoznaniu może pomóc obserwacja trudności dziecka w pisaniu, np. w automatyzacji liter oznaczających opozycyjne dźwięki mowy, w dokonywaniu analizy i syntezy głoskowej wyrazów a także obserwacja rodzajów błędów popełnianych przez ucznia podczas pisania.

Z praktyki logopedycznej wynika, że trudno jest również nauczycielom rozpoznawać takie wady wymowy, w których zdeformowane głoski brzmią prawie identycznie jak głoski prawidłowe. Najczęściej dotyczy to międzyzębowej wymowy jednego, dwóch lub trzech szeregów głosek dentalizowanych, tj.: *s*, *z*, *c*, *dz/ sz*, *ż*, *cz*, *dż/ ś*, *ź*, *ć*, *dź* czy *t*, *d*, *n* oraz różnorodnych deformacji głoski *r* i *l* . Wówczas wystarczy obserwacja położenia narządów mowy podczas artykulacji dźwięku i konfrontacja z własnym. Możemy wtedy zaobserwować u dzieci, np. : wystawianie języka pomiędzy łuki zębowe, drganie policzków czy warg, kierowanie czubka języka na policzki.

Ważne jest, by przy wstępnym rozpoznaniu rozstrzygnąć, czy mamy do czynienia z substytucją , elizją, nieprawidłową realizacją wyrazów czy deformacją. Bowiem trzy

pierwsze nieprawidłowości zawsze łączą się z niepoprawnym pisaniem, a czasami współwystępują z globalnymi trudnościami w nabywaniu umiejętności pisania i czytania, co obliguje nas do jak najszybszych działań w zakresie dokonania diagnozy funkcji percepcyjno-poznawczych oraz mowy (możliwość jej dokonania w rejonowej poradni- psychologiczno-pedagogicznej) oraz w zależności od wyników diagnozy określenie i realizacja działań pomocowych (np. zajęcia logopedyczne, zajęcia korekcyjno-kompensacyjne).

III. Jak nauczyciel może pomóc uczniowi z nieprawidłową wymową

- Jeżeli stwierdziłeś, że uczeń mówi nieprawidłowo lub podejrzewasz, że ma wadę wymowy, skieruj rodziców wraz z dzieckiem do logopedy. Logopeda określi, jaka wada wymowy występuje u dziecka, jakie są jej przyczyny, wskaże jej wpływ na czytanie i pisanie, wyda opinię, w której przedstawi formy pomocy i wskazówki do pracy z dzieckiem.
- Monitoruj, czy uczeń uczęszcza na zajęcia logopedyczne.
- Gdy uczeń potrafi już wypowiedzieć poprawnie ćwiczone głoski w mowie kontrolowanej, staraj się dyskretnie poprawiać jego błędy w mowie spontanicznej- ułatwisz mu proces automatyzacji prawidłowych artykulacji.
- Wzmacniaj poczucie własnej wartości u dziecka poprzez angażowanie go do zadań, które pozwolą mu na odczucie sukcesu- większość dzieci nieprawidłowo mówiących ma obniżoną samoocenę.
- Nie dopuść do zjawiska „obrastania” zaburzeń wywołanych nieprawidłową wymową w inne zespoły zaburzeń- trudności w czytaniu i pisaniu, wycofywanie się z kontaktów społecznych, itp.
- Jeśli niepoprawna wymowa jest przyczyną błędów w pisaniu i czytaniu, wprowadź dodatkowe ćwiczenia czytania i pisania mające na celu automatyzację wzorców literowych głosek, które nie są prawidłowo wymawiane przez dziecko oraz ich różnicowanie z literami oznaczającymi głoski, które je wcześniej substytuowały. Poniżej zamieszczony jest przykładowy zestaw ćwiczeń.

Różnicowanie opozycyjnych liter sz-s w pisaniu

Ćwiczenia prowadzimy , gdy dziecko wymawia poprawnie dźwięki sz i s w izolacji, sylabach i prostych wyrazach.

1. Pisanie z jednoczesnym nazywaniem liter sz,z
2. Pisanie z jednoczesnym nazywaniem sylab: sza sa , szo so, szu su, sze se, szy sy, szą są, szę sę.
3. Grupowanie w tabeli wyrazów z sz i s (ktoś dyktuje wyrazy z opozycyjnymi literami w różnej kolejności, dziecko powtarza wyraz, mówi, jaką głoskę słyszy: sz czy s i dopiero zapisuje w odpowiedniej kolumnie). W przypadku, gdy dziecko nie potrafi zapisać wyrazów (nie dokonuje analizy głoskowej wyrazów), dyktujemy w różnej kolejności sylaby. Nie przechodzimy do kolejnych etapów dopóki nie usprawnimy analizy i syntezy głoskowej wyrazów.
4. Pisanie ze słuchu związków wyrazowych zawierających opozycyjne litery, np. szary samochód, pusty koszyk, szerokie schody (dziecko zanim zapisze musi powtórzyć związek, powiedzieć, czy poprawnie go wypowiedziało i dopiero zapisać).
5. Pisanie ze słuchu wyrazów zawierających opozycyjne litery, np. serduszko, szalas, starszy, maszynista, listonosz, wszystko, szelest (dziecko zanim zapisze musi powtórzyć wyraz, powiedzieć, czy poprawnie go wypowiedziało i dopiero zapisać).
6. Pisanie ze słuchu zdań zawierających opozycyjne litery, np. Szymek szuka spodni. Leszek hałasuje w szkole. Sabina pisze list.

Różnicowanie opozycyjnych liter sz-s w czytaniu

Do czytania wprowadzamy różne podkreślenia dla liter *sz* oraz *s*

1. Czytanie opozycyjnych sylab: *sza sa* , *szo so*, *szu su*, *sze se*, *szy sy*, *szą są*, *szę sę*.
2. Czytanie wyrazów zawierających opozycyjne litery, np. *szafa- samolot*, *szyba- samochód*.
3. Czytanie związków wyrazowych zawierających opozycyjne litery, np. *szybki samolot*, *srebrna szyszka*.
4. Czytanie wyrazów zawierających dwie opozycyjne litery jednocześnie , np. *starszy*, *szalas*, *śyszę*.
5. Czytanie zdań zawierających opozycyjne litery, np. *Na stole stoi koszyk. Tomasz szyje spodnie*.